

УДК 821.161.2

ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРНО-ЕСТЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ
ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ
СТОЛІТЬ У ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ РЕЦЕНЗІЇ
І. ФРАНКА ТА М. ПАВЛИКА

Л.Б. Приймак

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Розвиток зарубіжної літератури та нові тенденції, які мали значний вплив на розвиток української літератури. Відомі діячі Галичини І. Франко та М. Павлик давали високу оцінку тим представникам зарубіжного мистецтва, які відстоювали інтереси народу. Однією з центральних тенденцій тогочасної літератури була проблема натуралізму, що неоднозначно сприймалася галицькими письменниками. Ставлення до натуралізму на той час було дещо суперечливим. Натуралістичне мистецтво генетично споріднене з реалістичним, тому важко розмежовується для сприйняття у творах красного письменства. Галицькі письменники намагалися осмислити художні, соціально-політичні ідеї французького натуралізму, що відповідало тогочасним тенденціям європейської літератури. Суспільними й літературними причинами пояснюється великий інтерес до творчості відомих французьких письменників, представників натуралізму Е. Золя, Г. Флобера.

Ключові слова: літературні тенденції, європейська література, модернізм, літературно-критичне сприйняття.

Постановка і актуальність проблеми. Останні десятиліття ХІХ ст. завершувалися один з етапів розвитку української літератури й починався новий, який позначився на творчості багатьох представників красного письменства того часу. Літератори шукали нові принципи й форми художньої виразності, нові методи й засоби відображення не стільки зовнішнього, скільки внутрішнього світу як в екзистенційній, так і в естетичній

площинах. Багато сучасних дослідників пишуть, що наприкінці ХІХ ст. чітко означилися два напрямки, які виявили національну специфіку української літератури на межі ХІХ–ХХ ст.

Так, за словами Наталі Шумило, на межі двох століть «зіткнулися два типи художньої свідомості... Один тип репрезентувала літературна школа, розвинута Марком Вовчком, І. Нечуєм-Левицьким, Панасом Мирним. (Вона творила літературний образ переважно завдяки описові життєвих обставин і була ближче читачеві з народу). Інший – нова школа, очолювана В. Стефаником, М. Коцюбинським, О.Кобилянською... Вона орієнтувалася переважно на інтелігенцію» [10, с. 63].

Проблемі співвідношення народництва й модернізму багато уваги приділила Соломія Павличко у книзі, яка викликала чималий інтерес не тільки серед фахівців, але й більш широкого загалу читачів [6]. Модернізм на зламі ХІХ–ХХ ст. виявляється, за С. Павличко, зокрема, в асиміляції західних ідей, що проявилася у посиленні уваги до тенденцій західноєвропейської літератури.

Метою даною статті є донести до читача тісний взаємозв'язок української із зарубіжними літературами та познайомити з тенденціями, притаманними тогочасній європейській літературі.

Виклад матеріалу. Складність ситуації полягала в тому, що існувала генетична спорідненість реалістичного та натуралістичного мистецтва [1, с. 94], це й викликало певну невизначеність (не просто термінологічну, але й суттєву) по відношенню до боротьби різних літературних течій в останні десятиріччя

ХІХ ст. Безперечно, не завжди в європейській літературній критиці того часу чітко відмежовувались натуралістичний та реалістичний напрямки в красному письменстві. Іноді, коли йшла мова про натуралізм, мали на увазі реалізм – і навпаки. Тому, наприклад, оцінки французької реалістичної літератури носили на собі відбиток упередженого ставлення до натуралістичної теорії.

Факти свідчать, що для Павлика та Франка про розгляді проблем української та європейської літератур однією з центральних була проблема натуралізму. Їх ставлення до цього напрямку в зарубіжній літературі було дещо суперечливим. Негативне ставлення до самої по собі теорії натуралізму поєднувалося у них із високою оцінкою конкретних літературних творів. Коли мова йде про Е. Золя, Франко зазначає: «...Золя попри всі свої натуралістичні доктрини і дивацтва є такий поет...» [8, с. 71].

В. Матвіїшин, який вивчав українсько-французькі літературні зв'язки ХІХ – поч. ХХ ст., дійшов висновку, що творчість Е. Золя Франко і його спілники використовували «у боротьбі проти народовської псевдоромантики з її моралізаторством і проповідництвом...». Твори французького письменника «заохочували до змалювання тих сторін життя, які раніше вважалися «нелітературними», а також привчали «естетів» від літератури шанувати нового літературного героя – просту трудову людину» [2, с. 160].

Необхідно зазначити, що стосовно Е. Золя і загалом натуралізму існували певні суперечності. З одного боку, Франко захищав право письменника звертатися до будь-яких негативних сторін життя, так як це є право і обов'язок митця. У статті «Еміль Золя і його твори» (1878) Франко писав: «...Майже всі критики, а особливо львівські, безупинно галасують про голу неморальність, цинічну навіть правду картин Золя. Їх обурює навіть дійсність, вони воліли б ідеальну брехню. Однак моральнішою справою є

досліджувати причини занепаду, шукати іскри божественного вогню людського почуття, навіть в істотах, котрі впали найнижче, ніж фарисейським переконанням про свою цнотливість відвертатися з погордою від усього, що заздалегідь визнане осудженим і нікчемним» [9, с. 101].

Отже, Франко, незважаючи на його критичне ставлення до натуралістичної теорії, віддавав належне авторові, який акцентував увагу на простих людях, правдиво малював життя, яким би огидним чи навіть цинічним воно не було, не заплющував очі на все те мерзотне, що й насправді було притаманне тогочасній дійсності. Все це мало значний вплив на розвиток української літератури, що й спонукало Франка й Павлика постійно звертатися до творчих здобутків французького письменника. Без урахування творчого досвіду новітніх французьких письменників (передусім Золя) уже неможливо було обійтись. З ними полемізували, сперечалися, іноді в полемічному запалі допускали й необ'єктивні судження, але неможливо було не враховувати те історико-літературне значення, котре набував натуралізм в останні десятиріччя ХІХ ст. Творчість Золя, його теоретичні виступи набули європейського розголосу. Не випадково, українські літератори широко пропагували твори Е. Золя в Західній Україні.

Беручи до уваги ставлення М. Павлика до натуралізму загалом і до творчості Е. Золя, слід згадати його полеміку з М. Драгомановим про цинізм у літературі. Полеміка була зумовлена різним трактуванням вірша Т.Г. Шевченка «До Н.Т.». Вона торкалась проблеми «цинізму» в літературі. Йшлося про відтворення темних сторін людського життя, що було притаманним творчості Е. Золя.

Не все імпонувало М. Павлику не тільки в теоріях, а й практиці натуралізму. На його думку, важливим було те, щоб більше уваги приділялося не стільки вадам людей (йдеться про біологічний чинник), а вадам суспільства. Він

сприймав літературу як особливу сферу соціальної діяльності, що здатна наближувати людство до кращих вчинків, думок, кращого життя. «Гріх» французьких натуралістів М. Павлик вбачав не в тому, що вони показують забагато цинічних картин, інакше кажучи не в самій темі, а у ставленні до того, що відображається. Він робив закиди натуралістам у байдужості до долі тих людей, які перебувають в гидких (цинічних) умовах життя проти своєї волі. Натуралісти. На думку літератора, констатували факт наявності цинізму. Але не наполягали на важливості боротьби з ним у суспільстві. Павлик погоджується з тим, що в людському суспільстві, в людській свідомості має місце щось «звіряче». Але для нього визначально залишається думка, що часто у тому цинізмі винна не сама людина, а обставини, які його спричинили.

Проти «цинізму», тобто проти натурального показу життя в літературі, М. Павлик не виступає при умові, що це робиться «артистично» (художньо). Він припускає, що таке зображення може справляти на різних людей різне враження. На його глибоке переконання, то є справа виховання, нервів, і воно не може зупинити вчених, які мусять об'єктивно вивчати будь-які витвори природи «в усій їх наготі» [7, с. 188].

Отже, при розгляді проблем натуралізму в літературі Павлик звертав увагу перш за все на проблеми соціального плану. У телеграмі з приводу смерті Е. Золя французький письменник названий поборником світла й правди в літературі й житті, невиспущим робітником, титаном пера, «добродійного впливу котрого зазнала й література нашого поневоленого українсько-руського народу» [3, с. 249].

Суспільними й літературними причинами пояснюється також інтерес М. Павлика до роману Г. Флобера «Мадам Боварі». Восени 1882 р. М. Павлик у листі до І. Франка (лист залишається наразі невідомим) повідомляв про своє зацікавлен-

ня романом французького письменника і про свій намір його перекласти.

Ставлення І. Франка до Флобера дещо суперечливе. З одного боку, він цінував його як одного з майстрів реалістичного роману, а з іншого, – сприймав Флобера лише як представника натуралістичного напрямку, не здатного до створення типових постатей людей, як впливає з вище процитованого листа Франка до Павлика. Як пише В. Матвійшин, «Франкові хотілося звернути увагу читачів на більш складні та типові обставини життя жінок із народу» [2, с. 100]. На думку дослідника, банальні умови життя Емми Боварі, її вчинки, оточуюче середовище, в якому вона виховувалася і проти якого повстала, розчарувавшись у своїх романтичних ілюзіях, розбитих об міщанську дійсність, дріб'язковість, вульгарність буржуа – все це було не на часі для галицьких обставин.

У Павлика не було сумніву щодо типовості мадам Боварі, і те, що мова в романі йде про французьку жінку, його не бентежило: він вбачав у постаті героїні Флобера риси, притаманні й галицьким жінкам. У сприйнятті Павликом художнього твору найбільш важливим було те, яку конкретну користь літературний твір міг би принести читачеві, а особливо жіноцтву, інтересами котрого він постійно опікувався.

Література, на думку М. Павлика, мусить бути тісно пов'язана з життям простого народу, приносити йому безпосередню користь, допомагати піднятому духу людської гідності. Так, щирий інтерес викликало у нього оповідання «Арне» відомого норвезького письменника Б'єрнсона, яке переклав українською мовою. Він писав з цього приводу М. Драгоманову: «Саме оповідання де в чім таке близьке до галицького гірського життя, гуцульського, що я певнісінький, що воно збудить там з дрімоти ті сили, які побудив у Норвегії автор. Твір високогуманний і високопоетичний, а проте нема й тіні нереальності» [7, с. 301].

Вивчення сучасних літературних тенденцій спонукало галицьких письменників і до вивчення теоретико-літературного аспекту світової літератури. Так, цікавою в цьому сенсі є незакінчена стаття М. Павлика «Можливість класичної трагедії», що знаходиться в його архіві [11]. Це єдина стаття М. Павлика, де порушена проблема теоретико-літературного характеру. Його цікавість викликав саме жанр трагедії. Саме життя сприймалося М. Павликом у трагічному забарвленні.

Є згадка про намір Павлика зробити переклад трагедії відомого англійського драматурга «Король Лір». Чому він так і не здійснив задумане – невідомо. Можливо, з огляду на те, що не знав англійської мови. Переклади робив з тих мов, які добре знав (польської, німецької, французької, російської). Широка обізнаність Павлика з історією світового мистецтва дає йому можливість вільно оперувати прикладами з античної, європейської, східної літератур, виявляє знання у сфері історії світової філософії. Є всі підстави розглядати його незавершену статтю як своєрідний підсумок його літературно-естетичних поглядів. На його думку, трагедія не завжди прямо зумовлюється світоглядом митця, він наголошує як на потребі глядачів, так і на «техніку» трагедії.

Власний творчий досвід та зміст тих творів, що їх Павлик перекладав, дозволили йому дійти висновку, що трагічному герою притаманний перш за все духовний конфлікт, при розв'язанні якого виявляються його найвищі сили. Як приклад автор наводить трагедії Софокла, для яких характерним є різкий конфлікт між розумом і почуттями, між сталими моральними поглядами і новими віяннями. Саме такий конфлікт і був покладений в основу згаданих творів. Тепер Павлик намагається осмислити його в контексті історії світового мистецтва.

Цікавими є міркування М. Павлика щодо категоричного імперативу Канта.

На його думку, імператив Канта не втрачав політичної і естетичної актуальності. М. Павлик підкреслює моральну висоту кантівського імперативу. Так, галицький письменник і публіцист звертається і до індійської міфології. Коли, Кришна, пише він, «хоче вбити короля змій, каже той: «Я робив зле, але йшов тут за моєю природою, значиться, мав рацію. Але твої докори – щастя». Стара класична трагедія не втратила своєї актуальності тому, що вона породжена постійними «душевними вимогами людськості». Люди «вживають трагедії і через те знаходять новий ґрунт, на якому вона може рости, коли старий щез».

Висновки. Таким чином, сама назва статті «Можливість класичної трагедії» наповнювалася для автора важливим змістом. На його думку, і естетичні, і моральні засади старої трагедії не вичерпані. Таким чином, наприкінці ХІХ ст. все сильніше почали виявлятися елементи новітніх течій у тогочасному європейському літературному житті, що одержало загальну назву «модернізм». Погляди галицьких письменників перебували у процесі певних змін; відбувалася поступова еволюція їх принципів оцінки художніх творів. Домінували принципи соціологічного методу, але в останній період мають значний вплив естетичні критерії.

Література

1. Голод Р. Натуралізм у творчості Івана Франка: До питання про особливості творчого методу Каменярка: монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 108 с.
2. Матвіїшин В. Українсько-французькі літературні зв'язки ХІХ – початку ХХ сторіччя: монографія. Львів: Вища школа, 1989. 166 с.
3. Матвіїшин В. Рецепція в Україні виступів Е. Золя у «справі Дрейфуса». Література. Літературознавство. Життя: Збірник наукових праць і матеріалів на пошану М.В. Теплінського. Івано-Франківськ: Плай, 1999. С. 242–252.
4. Матвіїшин В. Іван Франко і Гюстав Флобер. Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий науковий збір-

ник. Вип. 44. Іван Франко: Статті та матеріали. Львів : Вища школа, 1985. С. 17–24.

5. Павлик М. Примітка до статті М. Драгоманова «Слівце про цинізм в літературі». Народ. 1893. № 11. С. 188.

6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія. Київ : Либідь, 1997. 447 с.

7. Переписка М. Драгоманова з М. Павликом (1876–1894). Т. 5. Чернівці, 1910–1912.

8. Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. / АН УРСР. Ін-т л-ри; редкол.: Є. Кирилюк (голов. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1976–1986. Т. 26: Літературно-критичні праці (1876–1885). 1980. 462 с.

9. Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. / АН УРСР. Ін-т л-ри; редкол.: Є. Кирилюк (голов. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899). 1981. 596 с.

10. Шумило Н. Соціологія «народницької концепції» в українській літературі кінця XIX – початку XX століття. Українська мова в літературі в школі. 1991. № 11. С.62–68.

11. Можливість класичної трагедії // Центральний державний історичний архів України (м. Львів), Ф. 663. Оп. 1.

Pryimak L.B. PROBLEMS OF CULTURAL AND AESTHETIC DEVELOPMENT OF WESTERN EUROPEAN LITERATURE OF THE LATE 19th AND EARLY 20th CENTURIES IN THE LITERARY-CRITICAL PERCEPTION OF I. FRANKO AND M. PAVLYK. *The development of foreign literature and new trends that emerged in the literature at the end of the 19th and early 20th centuries had a significant impact on the development of Ukrainian literature. Such famous artists of Galicia as I. Franko and M. Pavlyk showed a great interest in contemporary literary tendencies and highly appreciated those representatives of foreign art who defended the interests of the people.*

One of the main problems of European literature of that time was naturalism. The attitude to M. Pavlyk's and I. Franko's naturalism was controversial. Naturalistic art is genetically related to realistic. Therefore, it is difficult to distinguish between these areas in literary works. Galician writers tried to understand the artistic, socio-political ideas

of French naturalism, which corresponded to the contemporary tendencies of European literature. Under naturalism in literature the first priority aspects of the social plan were considered. Social and literary reasons explain the great interest in the work of E. Zola, G. Flaubert. The views of I. Franko and M. Pavlyk on contemporary literature were in the process of certain changes; the evolution of their principles of evaluation of artistic works and literary-critical perception took place.

Noteworthy are the interest of the Galician artists in the problems of foreign literature, the attempt to include Ukrainian literature in the global context.

Keywords: *literary tendencies, European literature, modernism, literary-critical perception.*